

BEVEZETŐ

Ha nem kapaszkodsz föl a hegyre,
nem látod meg a síkságot.
(Kínai közmondás)

1. A közmondások egyetemessége és különössége • Emerson, a híres esszéíró 1844-ben vetette papírra az alábbi gondolatokat: „Minden szót a költők alkottak, s ezért a nyelv a történelem archívuma, mondhatni: a szavak a múzsák egyfajta sírkövei. S bár szavaink zömének eredete feledésbe merült, eleinte mindegyik egy zseniális ötlet volt, és azért honosodott meg, mert az adott pillanatban a világot szimbolizálta az első beszélő és hallgató számára. A nyelvtörténész a leghalottabb szóról is tudja, hogy az valaha ragyogó költői kép volt. A nyelv megkövesedett poézis. Miként a kontinens mészköve parányok kagylóinak végeláthatatlan tömegéből áll, úgy alkotják a nyelvet a szóképek vagy trópusok, amelyek most, másodlagos használatukban már régóta nem emlékeztetnek minket költői eredetükre” (EMERSON 1979: 21–22).

Minden nyelv híven örzi beszélőinek évezredek során felgyülemlett tapasztalatát. A környező világról anyanyelvünkön szerezzük ismereteinket, anyanyelvünkön közvetítjük gondolatainkat, érzéseinket, s többnyire rajta álmodunk. Azonban a nyelvi eszközök megszabják gondolkodásunk kereteit: a világról alkotott fogalmaink hozzájuk idomulnak. Vonatkozik ez a szónál nagyobb egységekre, a szókapcsolatokra és a közmondásokra is.

A közmondások rövid, tömör, mondatnyi terjedelmű,¹ egy nagyobb közösségben általánosan ismert, erkölcsi kérdéseket taglaló vagy különféle élethelyzetekre alkalmazható, szájhagyományban terjedő, könnyen megjegyezhető, kikristályosodott kifejezések, amelyek gyakran élnek a rím, az alliteráció, az asszonánc, a szókép eszközével. Szokás hozzájuk utólag magyarázatot is fűzni „igazi” jelentésükről. Többnyire kijelentő, olykor felszólító vagy tiltó mo-

¹ A szólások nagyrészt szókapcsolatok (*bakot lő, megállja a sarat*), de akadnak köztük mondatformájúak is (*ajtóstul ront a házba, köti az ebet a karóhoz*).

dalításúak. Közismertségük miatt egy-egy részletük felhasználható szólásként, ám ilyenkor már eldönthetetlen, hogy melyikük az elsődleges.

1827. január 31-én, Eckermann-nal folytatott beszélgetése közben Goethe kifejti véleményét a kínai irodalomról is. Idilli képet festve e távoli országról, leszögezi: „[N]áluk a külső természet mindig együtt él az emberi figurákkal. A tavakban folyton hallani az aranyhalak lubickolását, az ágakon a madarak csicsergését, a nappal mindig csupa aranyos derű, az éjszaka mindig világos; sok szó esik a holdról, de az nem változtatja meg a tájat, fénye ugyanoly áttetsző, mint maga a nappali fény. A házak belseje pedig ugyanoly csinos és kecses, mint a szóképek. [...] És ott van a tömérdek legenda, amelyek mindig párhuzamosan követik az elbeszélés fonalát és szinte közmondásként szerepelnek” (ECKERMANN 1956: 199).

S azt se feledjük, hogy a közmondások létrejötte szorosan összefonódik a társadalom fejlődésével. Mivel az írástudók száma a XIX. századig világszerte elenyésző volt,² a tudás eleinte kizárólag szó-hagyomány útján terjedt, s ezért a terpeszkedő megfogalmazást kerülték. A viasztábla és az íróvessző, a pergamentekercs és a toll, a papír és az ecset csak a maximaszerű szövegeket tűrte. Később, a könyvnyomtatás korában az egyes közmondások tömör megszövegezése helyett már hosszú tanulmányok láthattak napvilágot, és a romantikusabb hajlamú szerzők legalább háromkötetes regényben tárhatták a világ elé a proverbiumokban foglalt gondolatokat (JACOB 1878: 3–4).

2. A közmondások forrásai • Kultúránkra – miként *A szó elszáll, az írás megmarad* megállapítás tanúsítja – olyannyira rányomja bélyegét az írásbeliség, hogy az íratlan nyelvi alkotásokra sok nyelvnek nincs is külön szava: ezért a *szóbeli irodalom* önellentmondás.³

² 1820-ban a világ lakosságának csupán 12%-a volt írástudó, mára ez az arány megfordult: nagyjából ennyi az írástudatlanok száma.

³ Mind latin eredetű (*littera* 'betű' >) *literatúra*, mind francia forrásra visszamenő (*belles-lettres* 'szép betűk' >) *belletrisztika* 'szépirodalom', mind nyelvújításbeli (*ír* → *irodalom* (1832) szavunk a leírt szövegre vonatkozik. Az írott szó elsődlegességét rögzítik más nyelvek adatai is: bosnyák *knjiga* 'könyv' → *književnost* 'irodalom', indonéz *pustaka* 'könyv' → *perpustakaan*

Az európai és a távol-keleti közmondáskincs egyaránt származik a népköltészeti alkotásokból és az írásban rögzített művekből. Legfontosabb forrásaik a következők:

Forrás	Európa	Távol-Kelet
<p>① Klasszikus ókori irodalom</p>	<p>① Görög irodalom: a) Aiszóposz, b) Platón. ② Római irodalom: a) Cicero, b) Horatius, c) Vergilius.</p>	<p>① Indiai szanszkrit nyelvű művek: a) PANCSATANTRA, b) MAHÁPARINIRVÁNASZÚTRA. ② Kínai irodalom: a) Konfuciusz: BESZÉLGÉTESEK ÉS MONDÁSOK, b) Lao-ce: TAO-TÖ-KING, c) Menciusz: A NAGY TANÍTÁS; A KÖZÉP MOZDULATLANSÁGA, d) Az öt klasszikus: DALOK KÖNYVE; A TÖRTÉNELEM KÖNYVE; VÁLTOZÁSOK KÖNYVE; SZERTARTÁSOK KÖNYVE; TAVASZI ÉS ŐSZI ÉVKÖNYVEK, e) Han Fej-ce, f) Vang Jing-lin: HÁROM ÍRÁSJEGYŰ OLVASÓKÖNYV, g) Csou Hszing-sze: EZER ÍRÁSJEGY.</p>
<p>② Egyéb ókori kútfők</p>	<p>① Görög-római mitológia, ② Biblia.</p>	<p>Nem klasszikus költők.</p>

kaan 'irodalom'. Viszont egyes szláv nyelvek 'irodalom' jelentésű szavának tövében a *slovo* 'szó' rejtőzik, s így szélesebb értelmű: a cseh *slovesnost* és az orosz *словесность* lehet 'népköltészet' és 'szépirodalom' jelentésű is.

③ Világ-irodalom	① Középkori alkotások: a) Rotterdami Erasmus: PÉLDABESZÉDEK GYŰJTEMÉNYE, b) fabulák, mesék, legendák. ② A reformáció irodalma.	
------------------	---	--

Az indiai irodalmakból nemcsak a szomszédba és Távól-Keletre, hanem Európába, Közél-Keletre, Afrikába is eljutottak egyes közmondások. Például a hindí ősre visszavezethető *Akit megharapott a kígyó, az a kötélről is fél* (kínai párhuzama: *Akit egyszer megmarta a kígyó, tíz évig félni fog a szalmakötélről*) megtalálható Aiszóposznál (i. e. VI. sz.) is, valamint héber (i. sz. VI. sz.) és egyiptomi (i. e. I. sz.) gyűjteményekben.

3. A kínai közmondás és típusai • Már az i. e. 300 körüli írások bőven tartalmaznak olyan parabolákat és proverbiumokat, amelyek ma is közszájon forognak. Közülük soknak valamely fabula a forrása. A legrégebbi közmondások India kulturális hatásának eredményeként a roppant gazdag szanszkrit irodalomból kerültek át – az évezredek hagyományú fordítási gyakorlatnak köszönhetően – a kínai nyelvbe. Természetesen a kölcsönzési folyamat ellenkező irányban is megfigyelhető: a kínaiban ugyancsak akadnak az európai műveltségre, a zsidó-keresztény hagyományra visszavezethető közmondások, mint például *Szemet szemért, fogat fogért; A tények makacs dolgok* és *Nincsen rózsza tövis nélkül*.

A kínai frazémák változatos fajtáinak leírására *közmondás* szavunk alkalmatlan, hiszen a magyar frazeológiai szakirodalomban is változatos – gyakran egymást átfedő – terminusokkal találkozunk.⁴ Csak a legfontosabbak közülük: *aforizma, antiproverbium, helyzetmondattal, időjárási megfigyelés, kinegramma, kollokáció, közhely,*

⁴ Az osztályozás alapja a különféle – szerkezeti, jelentéstani, stilisztikai és nyelv- vagy művelődéstörténeti – szempontok egyvelege.

*maxima, onimikus frazéma, szállóige, szentencia, szólás, szólásformájú csúfoló, szóláshasonlat, wellerizmus.*⁵

A kínai frazémák közül legismertebb a *szujü* és a *csengjü*.⁶ A *szujü* a legátfogóbb kategória, amelynek kiapadhatatlan forrását az irodalmi alkotások, az adomák és a népköltészet jelentik. Legkevesebb két írásjegyű, szimbolikus formába öntött népi tapasztalatok egyszerű, de választékos nyelven kifejezve, a mindennapokból vett képekkel. Gyakorta a *szu jü suo* 'a szólás szerint' vagy a *suo* '(mint) mondják' formula vezeti be őket. Ebből egyértelmű, hogy nem önmagukban, hanem szövegbe ágyazva használatosak.

A *csengjü* legkevesebb négy írásjegyű, a klasszikus kínai nyelv szabályai szerint megfogalmazott, először a DALOK KÖNYVÉBEN (i. e. 770 előtt) feltűnő népi bölcsesség. Az egész nyelvközösség ismeri, használata nem csupán egy-egy tájegységre vagy az irodalmi nyelvre korlátozódik. Régisége folytán számos archaizmust megőrzött. Mivel a kínaiban a szófajok közötti határ elmosódik – azaz a többszófajúság az uralkodó –, bármely szó különféle mondattani funkciókat elláthat: lehet alany, állítmány, tárgy, határozó, jelző vagy állítmányi kiegészítő.

4. Változatok • Sok kínai közmondásnak vannak különféle variánsai. Ezek gyakran csupán szórendjükben térnek el: *Az új tükörképét a pohárban kígyónak nézi* ~ *Az új tükörképét kígyónak nézi a pohárban* ~ *Kígyónak nézi az új tükörképét a pohárban*; máskor pedig bizonyos elemeik más (de nem mindig szinonim) szavakkal helyettesíthetők: *Ökörnek játszik lanton* ~ *Szamárnak játszik lanton*.

Nemegyszer a rövidebb variánshoz egy ellentétes vagy rokon értelmű magyarázó, illetve nyomatékosító rész kapcsolódik. A párhuzamos szerkezetek tagjai önállóan is használatosak; egyszersmind retorikai funkciót töltenek be, fokozva a frazémák kifejezőerejét. Az effajta, más folklórműfajokból jól ismert eljárás az ázsiai közmondások egyik jellemzője. A lehetséges típusok:

⁵ A szakszókincs zavarba ejtő gazdagságát tapasztaljuk másutt is: az angolban mintegy 70 műszó ismeretes a frazémára, s Kína különböző tájain a *szujüre*, a *szólásra* több mint kéttucatnyi kifejezés él. ♦ A 'közmondás' jelentésű magyar műszavakat és történetüket mutatja be VOIGT (2004).

⁶ A részletes kínai frazeológiai terminológiát lásd BALÁZSI 2022: 14–20.

- a) A két mondat ugyanazt fejezi ki eltérő nyelvi eszközökkel:
Ha a ravasz nyúl elpusztult, megsütik a vadászebet + Ha a repülő madarat lelövik, félrerakják a szép íjat;
Jó orvosság keserű a szájnak + Hasznos beszéd durva a fülnek;
Okos embernek nincs szüksége részletes magyarázatra + Jó dobnak nincs szüksége erős ütésre.
- b) A két mondat között ellentét feszül:
A sakkozók nem tudják áttekinteni a játékot + A nézők világosan látják a lépéseket;
Jó orvosság keserű a szájnak + De gyógyítja a betegséget;
Ökörnek játszik lanton + De az nem hallja a muzsikát.
- c) A második tagmondat magyarázatot tartalmaz:
A madár összerezzen az új húrjának pendülésére + Még reszket a szíve.
- d) Akadnak hármas szerkezetek is:
Az olajlámpa nem fényes, ha nem törölgetik + Ha nem verik a dobot, nem pereg + Az igazságra nem derül fény, ha nem mondják ki.

Mivel a kínai nyelv évszázadokon át Távol-Kelet latinjának számított, a kínai kultúra hatóköre kiterjed Ázsia számos országára, s a csengjük egy része megvan nemcsak a szomszédos koreában, japánban és mongolban, hanem más ázsiai nyelvekben (például a bengáliban, biháriban, burmaiban, laóban, malájban, maráthiban, mongolban, szindhiben, szingalézban, tadzsikban, tamilban, teluguban, thaiban, üzbégben és vietnámiban) is. Ez esetben a földrajzi közelség hiányát a kulturális közösség helyettesíti. Számos kínai frazémát átvett a japán is, főleg történelmi forrásokból, ezért japánul *kojiseigo* (< *koji* 'történelmi' + *seigo* 'kifejezés') a nevük.

Lássunk egy beszédes példát a kínaiból kölcsönzött közmondásokra: a szüklátókörsűsre utaló *Béka a kút fenekén* kifejezés Ázsiaszerte ismert,⁷ s a különböző nyelvek hol tükörfordításként, hol némileg átfogalmazva használják: *Béka a kút fenekén* (koreai), *A kút*

⁷ A szanszkrit nyelvű irodalomban így utalnak rá: *kūpa-maṇḍūka-nyāya* 'a kútban lévő béka maximája', amely „[a]z otthon szűk körében fölnevelt személyre vonatkozik, aki nem ismeri a közéletet és az emberiséget” (JA-

békája nem ismeri az óceánt (japán), Ül, mint a béka a kókuszdióhéj alatt (maláj), A béka a kútban nem ismeri az óceán nagyságát, a béka az óceánban nem ismeri a kút csekélységét (mongol), Mint a béka a kókuszdióhéj alatt (thai), A kút fenekén ülő békának az égbolt nem nagyobb egy tócsánál (vietnámi). Elemek szerinti összehasonlításukat az alábbi táblázat szemlélteti:

Szerkezet Nyelv	Eredeti motívum	Újabb elemek		
		1.	2.	3.
Kínai	Béka a kút fenekén			
Koreai	Béka a kút fenekén			
Mongol	A béka a kútban	nem ismeri	az óceán nagyságát	
	a béka az óceánban			a kút csekélységét
Japán	A kút békája	nem ismeri	az óceánt	
Thai	Béka	a kókuszdióhéj alatt		
Maláj	Béka	a kókuszdióhéj alatt	ül	
Vietnámi	A kút fenekén élő békának	nem nagyobb	az égbolt	egy tócsánál

Mint látjuk, a sommás kínai csengjüt egyedül a szomszédos koreai nyelv vette át szó szerint, a többi ilyen-olyan módon nyomatékosította, illetve kiegészítette. Az eredeti megfogalmazás legközelebbi megfelelője a thai és a maláj: a kókuszdióhéj és a kút egyaránt korlátozza a béka látókörét. A mongol és a japán közmondás már magyarázza az eredetit: mivel a béka a kútban kuksol, nem ismerheti az óceánt. Ugyanakkor a mongol ezt a kapcsolatot meg is fordítja,

COB 1983 [1]: 19–20). Ugyanez eltérő metaforával Shakespeare-nél: „Ki otthon ül, nem nő tul otthonán” (A két veronai nemes I. i., Szabó M. ford.).

fölhíva a figyelmet arra, hogy az óceán szabad levegőjéhez szokott béka sem ismeri a kút bezártságát. Mindezt egyetlen összetett mondatba sűríti. Végül a vietnámi a kútban élés következményét fogalmazza meg: az odalenn lévő mindössze a kút fölötti részletet láthatja az égből. A téves okoskodás eredménye nemcsak az, hogy a béka csupán a mennybolt egy parányi szeletét ismeri, hanem az is, hogy a részt az egészszel azonosítja, így tagadja más egek létezését.⁸

Nyelvünkben e közmondás antropomorfizált változata él: *Aki kútból nézi az eget, keveset lát belőle.*

Hasonló metaforát olvashatunk Platónnál is: „[a föld] roppant nagy, és mi itt, a Phaszisztól [a grúziai Rioni folyótól] Héraklész oszlopaiig [a Gibraltári-szorosig], egy kicsiny részén lakunk, mint egy mocsár körül a hangyák vagy a békák, úgy lakunk a tenger körül” (PLATÓN 1984 [1]: 1107 [109a]).

5. A kínai frazémák magyar megfelelői • A csengjüket magyarrá sokféleképp fordíthatjuk: egyetlen szóval, állandósult szókapcsolattal, szólással, szállóigével vagy közmondással. A választott módszer a magyar szöveg szerkezete, tagolása szabja meg. A kínai közmondások egy része archaikus vonásokat őriz, ami magyar párhuzamaikkal is éreztethető. Régies hangzású, gyakran elavult vagy tájszavakat tartalmazó proverbiumaink hűen tolmácsolják a kínaiak üzenetét. Gyűjteményünkben a szóláshasonlatokkal, szólásokkal és közmondásokkal fordíthatók találhatók.

6. E kötetről • Bár a világ népeinek közmondáskincséről hazánkban számos kiadvány jelent meg, a kínai proverbiumokról szóló gyűjtemények száma elenyészően csekély. E távoli nép közmondásainak kimeríthetetlen tárházából két magyar nyelvű válogatás jelent meg: az első kötet tematikus elrendezésben közli őket (P. NAGYMÁNYOKI 1946), a második pedig ötletszerűen (GULYÁS–HARKÁNY 2011).

Összehasonlító jellegű kiadványokban is olvashatók kínai proverbiumok. Paczolay Gyulának a leggyakoribb európai közmondásokat ismertető kötete 55 nyelv adatait dolgozza fel, megadva ázsiai (köz-

⁸ A csengjű további, mondatformájú változata közül ötöt bemutat BALÁZSI (2022) is (105–106 [J-21.]). Azonban egyikük sem forrása az ázsiai párhuzamoknak, mivel mind eltérő metaforát használ.

tük kínai, koreai és japán) párhuzamaikat is (PACZOLAY 1997). Egy másik válogatása az európai bölcsességek ázsiai rokonságát tekinti át 227 példán keresztül (PACZOLAY 1994a), s külön kötet mutat be 200 japán proverbiumot (PACZOLAY 1994b).

Ebben a válogatásban a 158 frazéma ábécérendben következik. A kínai közmondás szó szerinti fordítása után áll magyar megfelelője. Ez lehet közmondás (közm), szólás (sz) vagy szóláshasonlat (szh). Stilisztikailag az alábbi típusok fordulnak elő: gúnyos (gúny), népnyelvi (nép), lekicsinylő, pejoratív (pej), régies (rég) és tájnyelvi (táj). Szükség esetén a kínai szavak hangzásának felidézésére a magyar népszerű átírást használjuk. A frazéma jelentését pontosító megjegyzések kúpos zárójelben (<...>) találhatóak.

Ha a kínai kifejezés csengjü, akkor közismert az alapjául szolgáló történet. Ezt ikon vezeti be. Ezután jön a hozzá fűződő néprajzi, vallás- vagy művelődéstörténeti magyarázat, amelyet a témához kapcsolódó irodalmi idézet tesz szemléletesebbé.

6.1. Mutatók • A kötetet az alábbi mutatók zárják: ① közmondások, szólások, szóláshasonlatok, ② létező személyiségek, mitológiai és irodalmi alakok, személyekről elnevezett történelmi korszakok, ③ tudományos munkák, irodalmi művek, dalok és filmalkotások, ④ kontinensek, országok, tájegységek, városok, bolygók, égitestek és épületek, ⑤ művelődéstörténeti magyarázatok, ⑥ ábrák.

6.2. Illusztrációk • Az egyes szócikkeket az illető témákhoz kapcsolódó képmellékletek színesítik – sajnos, csak a szó átvitt értelmében, mivel a színes képek rendkívül megnövelték volna a nyomdaköltségeket. Zömében a szerző felvételei, ritkábban a könyvhöz készített rajzai. Néhány kép Király Anikó alkotása, ilyenkor a cím után a (K. A.) rövidítés olvasható. A szerző rajzaira a (B. J. A.) megjegyzés utal. Az internetről vett illusztrációk forrása ugyancsak zárójelben található.

Ajánlom ezt a kötetet mindazoknak, akik – bár a kínai nyelvvel és kultúrával hivatásszerűen nem foglalkoznak, de – érdeklődnek a távoli népek műveltsége, gondolatvilága és gyakran a magyaréval azonos vagy hozzá hasonló nyelvi kifejezőeszközei, metaforái iránt.